

גלות ישמעאל ועשו

רש"י על זכריה ה יא כתב: ראיתי במדרש תהלים (למנצח על השמינית) שד' מלכיות הללו ששעברו בישראל כפולות היו, בבל וכשדים, מדי ופרס, יון ומוקדון, אדום וישמעאל. ועל ככה יסד הקלירי רביעית היא שמינית: עכ"ל. וכן הוא באיכה רבתי א מב: דָּבָר אֶחָד, נִשְׁקָד, שְׁקוּדָה הֵייתִי מְעוֹנוֹתִי וסְבוּרָה הֵייתִי שִׁמְחָל לִי עַל כָּל עוֹנוֹתַי, אֲלֵא יִשְׁתַּרְגּוּ, עֲשָׂאן עָלַי סְרִיגוֹת סְרִיגוֹת, הִבִּיא אוֹתָן עָלַי מִכְפָּלוֹת, בְּכָל יְכַשְׁדִּים, מְדֵי וּפְרָס, וַיִּנְן וּמוֹקְדוֹן, אָדוּם וְיִשְׁמַעְאֵל. עֲשָׂאן עָלַי סְרִיגוֹת, בְּכָל קֶשֶׁה וּמְדֵי מְתוּנָה, וַיִּנְן קֶשֶׁה וְאָדוּם מְתוּנָה, כְּשָׂדִים קֶשֶׁה וּפְרָס מְתוּנָה, מוֹקְדוֹן קֶשֶׁה וְיִשְׁמַעְאֵל מְתוּנָה. וְכֵן (דניאל ב, מב): מִן קֶצֶת מְלֻכּוֹתָ תִּהְיֶה תְּקִיפָה וּמִנֵּה תִּהְיֶה תְּבִירָה, וּבְכָל אֲלֵין לֹא כְּפָרִית בְּאֵלֶיהִי, אֲלֵא עָלוּ עַל צְנֹאֲרֵי, וּמִיִּחְדָּת שָׁמוּ בְּכָל יוֹם פְּעָמִים, וְאוֹמְרֹת (דברים ו, ד): שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד. ע"כ.

בראשית ט"ז י': ויאמר לה (להגר) מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרוב. לעומת חוה שכתוב הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים, והוא כפרה על החטא. והגר לכאורה יצאה מכלל עונש זה וקבלה שכרה בעוה"ז אבל הקב"ה מתחרט שברא את הישמעאלים כמ"ש במסכת סוכה נב ע"ב אמר רב חנא בר אחא אמרי בי רב ארבעה מתחרט עליהן הקב"ה שבראם ואלו הן גלות כשדים וישמעאלים ויצר הרע גלות דכתיב כו' ישמעאלים דכתיב (איוב יב ו) ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל לאשר הביא אלוה בידו. ע"כ.

בפסוק י"ב: והוא יהיה פרא אדם וגו'. בת"א: והוא יהא מרוד באנשא. דוקא באנשים הוא מרוד, ובכורא עולם הוא מאמין. ידו בכל ויד כל בו ת"א: הוא יהא צריך לכולא, ואף כל בני אנשא יהון צריכין ליה. (כגון נפט או פועלים). ובהמשך (יו ו) ה' מבטיח לאברהם ומלכים ממך יצאו ות"א ומלכין דשליטין בעממיה מנך יפקון. בניגוד לישמעאל שיהא מרוד באנשים, מאברהם יצאו מלכים שישלטו בעמים (אולי גם עשו בכלל). וידוע ההבדל שייסד הגר"א בין מלך ומושל שזה ברצון וזה בכפייה.

והנצי"ב כתב: אם נפרש שהוא גדל במדבר פראי, להיפך מיבעי, אדם פרא שיהא משמעו אדם אוהב להיות במדבר כפרא כפרש"י. אבל פרא אדם משמעו שהוא מפריא את כל אדם בלי דעת ד"א וחשיבות אנשים אלא הכל הפקר ופראי אצלו והכי איתא ברבה כוזו את האנשים. והוסיף המלאך ידו בכל ויד כל בו כי כמו שהוא מתנהג עם אנשים כך יתנהגו אנשים עמו והכל מחשבים שהוא פרא והפקר נמצא נכלל בל' פרא אדם שני משמעות שהוא חושב כל אדם להפקר והוא הפקר בלב כל אדם ועל פני כל אחיו ישכן עם מי שהוא רגיל ובברית אהבה הוא שוכן בלי פראות ורק עם מי שהוא אחיו, וכך דרך ערביים גוזלים את כל הולך בדרך כאלו שלו הוא ואם נעשה רגיל אצלו וטוב עמו ה"ז מתנהג במדת הכנסת אורחים ומטיב כפי האפשר. עכ"ל.

וברבינו בחי על בראשית כ"א י"ד וישכם אברהם בכורך ויקח לחם וחמת מים היה לו לתת לה כסף וזהב וגמלים נושאים אותם לפי שפע הממון שהיה בבית אברהם. כי בנו היה, שהתפלל עליו לו ישמעאל יחיה לפניך. אבל מפני שאמרה לו שרה שיגרש אותו ואת אמו וה' אמר לאברהם כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, על כן שמע לקול שרה וגרש אותה ואת אמו בלחם וחמת מים. כך פירש הרמב"ן ז"ל. ויתכן לומר כי מה שגרש אותו בלחם ומים שיכלול ענין אחר. והוא שאברהם ראה במראה הנבואה שעתידיים בניו להשתעבר תחת ידי ישמעאל, וכי ישנאו אותם שנאה גדולה שאין אומה בעולם שיהיו שונאים לישראל כבני ישמעאל. ועל כן התנהג אברהם עמו כמו שראוי להתנהג עם השונא ונתן לו לחם ומים. הוא שכתוב אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים (משלי כ"ח כ"א).

באלול תש"ל חטפו מחבלים מטוס על נוסעיו, והחזיקוהו במדבר ירדן כשבוע ימים. אח"כ הועברו למקום סתר - מחתרת לעוד שבועיים בתנאי מצוקה של רעב וצמאון ויריות מלחמה המקיפתם מכל צד. בין החטופים היו הגאון רבי יצחק הוטנר ומשפחתו. בתו הרבנית תחי' מעלה זכרונות מאותם ימים קשים:

"יום יום היו מביאים החוטפים משלחות של ערבים, מעבירים אותם במעבר האוירון, בכדי להציג לראוה לפניהם את אוצרות הנצחון - החטופים. הכרת פניהם ענתה בהם - ברוב המשלחות - את ברכתם: פרא אדם. אמנם פעם עבר עליו אחד מראשי משלחת, ולו תואר פנים של נסיכות. בהליכותיו בין מעבר מושבות האוירון, הרגיש הלה בנוכחות רבנו, התכופף בתנועת נימוס, ונעצר לכמה דקות להחליף שיחה אתו. לאחר עברו, העיר רבינו: "הפנים שלו הביעו פריניציפלקייט, נסיכות של ישמעאל. פנים כאלו לא תמצאו בבני עשו. יש לו כל האופי הספיציפי של פנים ישמעאלים". כששאלנו לפשר דבר ההערה, השיב שעל ישמעאל לא נאמר "אלופים"; עדיין לא היו הדברים מחוורים לנו כל צרכם. אמנם השיב בתנועה של עוד חזון למועד.

ובאמת במועד הסוכות חזינו.. אז בתוך מסגרת רחבה יותר, העיר שבחשבון משפחות ישמעאל מצינו לשון נשיאים לאומותם", (סוף פר' חיי שרה), ואילו בעשו נאמרה לשון "אלופים". אלופי עשו. ההבדל ביניהם משתרע על פני כל תקופות ימות עולם, ומשמש מקור ושרש לשינוי היחסים בין ישמעאל וזרע האבות לאלו של עשו.

ביאורו הוא על פי מה שקבעו לנו חז"ל (סנהדרין צט). הגדרות "אלוף" כ"מלכותא בלא תגא". עשו באמת זכה למלכות. "ולאום מלאום יאמץ". אמנם מלכותו מוגבלת היא, ומתמשכת רק עד תקופת "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את להר עשו". התגא בעצם, ובאמת, שייך ליעקב. ואילו לישמעאל ישנם רק נשיאים לשון של כבוד וגדולה, אבל בלי הכוח של מלכות.

והנה זהו ההבדל בין ישמעאל ועשו. עשו הוא יורש ממש. "לעשו נתתי את הר שעיר לרשת אותו" "ירושה לעשו נתתי את הר שעיר". ואילו על ישמעאל נאמר ההפך: "גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת". ועשו בתור יורש, מקבל כוח ירושה - במדה מסויימת - מאבות. מי שיש לו אוון קשבת לצלילי המקרא יבחין בזה את חודו של ההבדל בין הנאמר בחשבון יחסי אלופי עשו "אלה אלופי אדום למשבתם בארץ אחזתם", ובין הנאמר בנשיאי ישמעאל "אלה שמתם בחצריהם ובטירתם".

איזה מונח-יהיו של יחוד מקום הוא "בחצריהם" בקשר לנשיאי ישמעאל. אלא שהם הם הדברים. עשו הוא יורש ויש לו מושב משלו ומקום משלו. ואילו ישמעאל אינו יורש ואין לו מקום משלו. ועל זה נאמר "בחצריהם ובטירתם", שענינם הוא ארעיות לעומת מושב ונחלה... ואילו עשו הוא יורש לעצמו, וקיבל ירושתו, אין לו לבוא ולטעון לחלק ירושתו. אבל ישמעאל בא בכל מלוא קנאתו וכעסו על ארץ ישראל: שלי היא. והיא החימה של מי שאין לו ירושה, שהופקע מירושה, ובא לקחת את חלק נחלתו של היורש מבן משפחתו. והוא היסוד לכל הרציחה והכעס, שראינו כמו עינינו בזמננו, של בני ישמעאל על נחלה בארץ ישראל...

באותם ימים, בשעה שכל החטופים שמעו דברי תעמולה על צדקת המטרה של החוטפים, וגרושם מן הארץ שלהם, שמע הוא קולות היחוד של גלות ישמעאל, וחי בלבו את פרשת "גרש האמה הזאת ואת בנה".

לאחר שנגמרו דברי המאמר ולאחר שנפרד מיושבי הסוכה, בקשנו לשמוע את הקשר בין דברי המאמר עם אותה אימרה באוירון. השיב: "על פניו היה אפשר לראות כבוד גרידא, כבוד שאינו מעורב עם כח. כבוד יש לו. מלכות אין לו. ואילו בעשו בא הכבוד בלויית הכח". ע"כ.

בילקוט ישעיה נא יב: מי את ותראי, לא את שאמרת לי בים מי כמוכה. ותיראי מאנוש ימות, למה את מתיראת, שמא אין את יודעת מי את, אין את בתו של אברהם יצחק ויעקב, בתם של שלשה הררי עולם את, ואת מתיראת מן בריה ומן אנוש? אנוש שהיום חי ומחר הוא מת? אין את יודעת מה עשיתי לכל אותם שנזדווגו להם? אמרפל שנזדווג לאברהם, פלשתים ואבימלך שנזדווגו ליצחק, עשו שנזדווג ליעקב, הפלתי אותם בידם. כך כל מי שיבא ויזדווג לכם, נופל לפניכם!

ד"א מאנוש ימות, א"ר יהודה בר ר"ש למי שהיה רואה תולעת והיה מתירא ממנו, רואה אותה כגחלת ונקראת גומרת לילה, אמרו לו מזו אתה מתירא, בלילה היא גחלת ויוקדת, יבוא הבוקר ואתה רואה שאינה אלא תולעת, אף כי אנוש רימה ובן אדם תולעה. אמרו לפניו רבש"ע והרי שעבודם של מלכיות קשה הוא, א"ל מפני שהעוה"ז לילה הוא, ושולטים בו, יבוא הבוקר ואתם רואים אותם ואינם אלא תולעת. ע"כ. ברוך ה' לעולם, אמן ואמן!